

Результати показали, що аналіз даної інформації значно полегшує роботу вчителів, дає чітке уявлення про те, наскільки успішно здійснюється вибір майбутньої професії учнями старших класів та дозволяє своєчасно вносити необхідні корективи в профорієнтаційний процес.

Ефективність роботи щодо становлення професійних намірів старшокласників полягає в тому, щоб сформувати певну систему мотивів, які б забезпечили повноцінний розвиток особистості, в тому числі професійний.

Висновки. Роль мотивів досить велика, тому що вони характеризують діяльність людини. Для керування процесом вибору професії необхідно ґрунтовне вивчення мотивів учнів. Тільки тоді вчитель зможе визначити, як глибоко учень захоплений професією, наскільки серйозно прагне до того, щоб її опанувати. Більше того, знання мотиву дозволяє вчителю знайти шляхи його коректування. Змінюючи мотив, можна змінити відношення учня до професії, націлити на ту, котра більше відповідає його суб'єктивним можливостям.

Виявлено, що професійні наміри особистості, яка перебуває в процесі вибору професії або професійного навчання, доцільно розглядати через структуру мотивації. Професійні наміри складаються й стають стійкими, опираючись на мотиваційну структуру, що включає в себе наступні блоки: блок мотивів матеріально-побутового плану; самоствердження в праці; власне праця; соціального статусу; професійної майстерності. На зміни в мотиваційній структурі професійних намірів мають вплив новоутворення віку, провідний вид діяльності та конкретні етапи професійної підготовки.

Старшокласнику не завжди під силу правильно обрати професію. А без цього людина не може бути щасливою. Відомо, що величезну роль у становленні особистості, у її самовизначенні відіграють навчальні заклади та педагоги, одним з основних завдань яких є сприяння правильної мотивації до праці та формування їхніх професійних намірів.

Література:

1. Климов Е.А. Введение в психологию труда. М.: Изд-во МГУ, 1988. - 199 с.
2. Курбацька Т. Б. Мотиваційна структура професійних намірів в процесі оптації та професійної підготовки в вузі: дисертація кандидата психологічних наук : 19.00.03. – Казань, 1997. – 175 с.
3. Леонтьев В.Г. Психологические механизмы мотивации. – Новосибирск: НГПИ, 1992. - 216 с.
4. Филиппов А.В. Работа с кадрами: психологический аспект. - М.: Экономика, 1990. – 168 с.
5. Теорія і практика професійно-орієнтаційної роботи з молоддю: Навчальний посібник / М.Є. Скиба, О.М. Коханко. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – 322 с.

The essence of the notion «motivation» is considered. The interpretation of this notion and categorization motive choice to professions is proposed. The criteria to success of the professional education and capacity to professional activity of the future specialist is certified. The questionnaire for discovery of efficiency of the shaping the certain system motive, which have provided the full-fledged development to personalities and helped form the professional intentions a pupil senior school is designed and experimental approved. The analysis result questioning is presented .

УДК 373.3.035-005

О.В. Колосова
м. Вінниця, Україна

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ: ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД

Демократизація всіх сфер життєдіяльності суспільства вимагає від особистості не лише політичної активності, але й усвідомлення власної ролі у ньому. Громадянам демократичної країни конче необхідно знати свої права й обов'язки, вміти мислити незалежно і критично, мати впевненість у власній можливості активізувати позитивні зміни в суспільстві, але на тлі чіткого дотримання закону.

Разом з тим соціально-економічна ситуація початку ХХІ століття в суспільстві не сприяє формуванню належного морального середовища для виховання дітей і молоді. Несприятливе побутове оточення, важке матеріальне становище сімей і погіршення на цьому ґрунті внутрішньосімейних стосунків, недоліки в організації шкільного виховання і скорочення позашкільних закладів – усе це призводить до збільшення кількості дітей і підлітків, поведінка яких виходить за межі моральних і правових норм. Поширення злочинності серед неповнолітніх набуває загрозливих масштабів. Попередити ж девіантну поведінку школярів можна за умови, якщо з молодшого шкільного віку (поки дитина сприйнятлива до емоційних впливів) формувати у дітей основні поняття про добро, істину, обов'язок, відповідальність шляхом терплячого розкриття «азбуки загальнолюдської моралі».

Проблема формування правової культури здавна привертала до себе увагу філософів, педагогів, психологів, соціологів. Її філософсько-культурологічні аспекти знайшли відображення в ідеях Аристотеля, Платона, І. Канта, Г. Гегеля, Г. Сковороди. В наш час ці проблеми порушують у філософських дослідженнях (І. Зязюн, В. Кремень, Л. Малишко, І. Миронюк, Ю. Римаренко). Активізувались соціологічний (Г. Андрєєв, М. Леонтєв) та психологічний (Б. Ананьєв, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, Л. Виготський, С. Рубінштейн, Е. Фромм) аспекти вивчення. Педагогічні дослідження (Г. Бутківська, І. Козубовська, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська), зокрема превентивна педагогіка (В. Оржеховська, М. Фіцула та ін.) активно вивчають особливості правого виховання дітей різних вікових груп. В останніх дисертаційних дослідженнях (Д. Бойко, В. Владимірова, О. Ганзенко, В. Загрева, І. Запорожан, Л. Твердохліб, А. Стаканков) цю проблему тлумачать як одну з найневідкладніших. Дослідники акцентують увагу на проблемах формування у дітей та підлітків правосвідомості, високоморальної поведінки на основі гармонійної єдності права і моралі. Втім поки що маловивченим є аксіологічний підхід до формування дитячої правосвідомості, а саме до розробки відповідних виховних технологій на основі духовно-правових цінностей.

Метою статті є презентація інноваційних методичних підходів до формування у молодших школярів уявлень про права і обов'язки.

Ми виходимо з того, що право – це складне і багатовимірне явище. Так, у філософії права – це продукт духовної діяльності суспільства, органічна єдність норм, відносин і поглядів, що діють у суспільстві і мають первинні, об'єктивні властивості. У сфері онтології – це система соціальних цінностей, а в політичній сфері – це елемент політичної організації та інструмент державної влади й управління. Первинною основою права є початкові форми природного права (правил, традицій, звичаїв), які започатковувалися внаслідок численного застосування у практичному житті, набували форму добровільних та обов'язкових правил поведінки. Саме цей процес формував правову свідомість, врешті правову культуру особистості.

Ми також враховуємо й те, що право, вводячи в життя нормативні засади, являє собою не просто сукупність соціальних норм – це «державновладний імператив» (В. Нерсисянц), який закріплює і оберігає самоорганізацію громадянського суспільства. Закони юридично гарантують реалізацію принципів суспільного устрою – гуманізму, рівності, соціальної справедливості, міри демократизму. Значну цінність представляє закон з точки зору закріплення моральних категорій (добра, обов'язку, чеснот тощо) в якості загальнообов'язкової конкретної поведінки, оскільки право – це ціннісний імператив, який заключний у законі.

Розвиток освітніх інновацій в даному контексті абсолютно не можливий без досягнення історично перевіреного методологічного підґрунтя. Людство із самого початку свого існування прагнуло утвердити у своїй повсякденності ідеали свободи, добра, честі тощо. А. Семитко стверджує, що «первісна міфологія виконувала регулятивну функцію у суспільстві, акумулюючи досвід предків і передаючи його із покоління до покоління у формі ритуалів, звичаїв і традицій» [8, с.91].

На зміну міфам прийшло світобачення філософів Давнього світу, в якому домінує питання про людину, її сутність, походження і призначення. За часів Сократа людину вивчали як таку істоту, що містить у собі плотсько-розсудково-розумне начало. Відтак свобода людини – це її незалежність від плотської, розсудкової чи чуттєво-тілесної частин у ній. Свобода не потребує теоретичного доведення, оскільки вона дається людині від природи. Платон приділяв найбільшу увагу проблемі справедливості. Оскільки ж справедливість і несправедливість найбільш виразно проявляються не в окремій людині, а в державі, то Платон запропонував тип ідеальної держави. Аристотель запропонував «філософію про людське», в центрі якої покладено діяльність і поведінку людини. Основним завданням держави, за Аристотелем, є виховання у громадян моральних чеснот.

Неперевершеним зразком осмислення основ правової культури є вчення І. Канта та Г. Гегеля. За Кантом, свобода – це сутність і головна особливість права. На його думку, право є сукупністю умов, за яких воля однієї особи узгоджується з волею іншої з погляду на всезагальний закон свободи [2, с.328]. За Гегелем, право є буттям вільної волі, реалізацією свободи. Свобода ж є субстанцією духу [1, с.60]. Знаменно, що у цих поглядах простежується культурологічний підхід до осмислення права. На думку Гегеля, важливим є не те, щоб люди постійно мали на меті абстрактні правила і перетворювали життя на механічне узгодження своїх вчинків з вимогами закону. Важливо, щоб у душах людей жило і діяло «право само в собі» (людська вільна воля) і щоб закони адекватно відображали зміст цього права. Саме у такий спосіб позитивне право збігатиметься з природним, і вільна воля збереже свободу. Закон має бути тим об'єктом, який лише умовно «приходить ззовні». Насправді він розкриває внутрішню сутність душі – розумну і вільну волю.

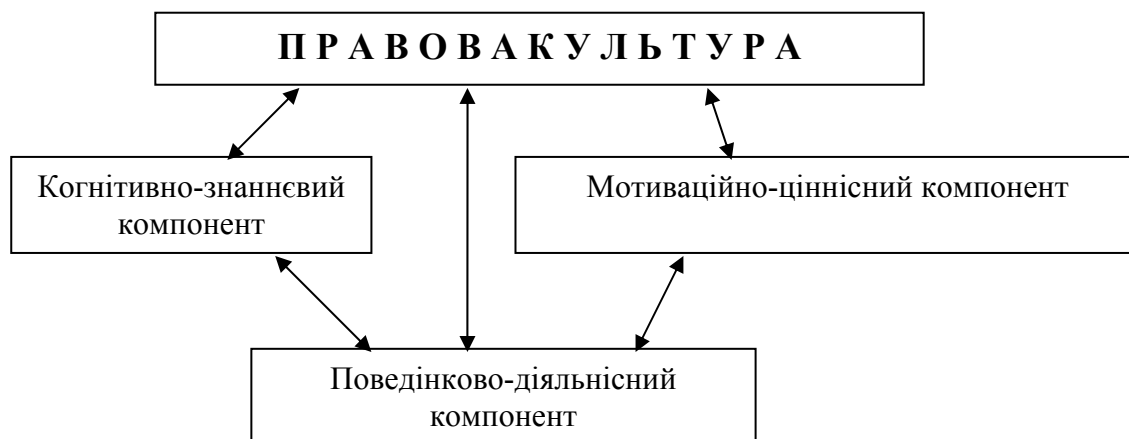
Отже право, без сумніву, є феноменом культури людства. Правова культура тісно пов'язана з загальною культурою народу, ґрунтується на її засадах, є відображенням рівня її розвитку. Правова культура – складне інтегральне й динамічне утворення, яке тлумачать як систему правових цінностей на відповідному рівні розвитку суспільства, які у правовій формі відображають стан свободи особи та інші соціальні цінності. На думку дослідників, правова культура – це система правових цінностей на відповідному рівні розвитку суспільства, яка відображає у правовій формі стан свободи особи та інші соціальні цінності [10, с.154].

З нашого погляду, правова культура має доволі виражений аксіологічний аспект. Правова культура суспільства не існує поза ціннісною культурою суб'єктів (соціальних спільностей, груп, осіб). Вона є умовою, формою і результатом культури правової діяльності членів суспільства, в процесі якої закріплюються існуючі та утворюються нові правові цінності.

Формування правової культури особистості відбувається у межах вікових особливостей. На можливість формування правової культури у молодших школярів вказують наступні психологічні утворення: у даний віковий період у дитини з'являється первинна готовність, на основі елементарного усвідомлення смислу морально-правової вимоги, підпорядкувати свою поведінку, ставити «необхідно» вище за «хочу»; виникають елементи довільної позитивної поведінки і вимоги «необхідно» – «не можна» починають виявлятися як внутрішні вимоги дитини до самої себе і до інших. Це період власне морально-правового розвитку дитини. Тут уточнюються морально-правові орієнтації, поглиблюється морально-правова свідомість і морально-правова воля, збагачується зміст почуття обов'язку. У молодших школярів підвищується стійкість морально-правової поведінки. Найважливішим показником необхідності формування правової культури у молодших школярів є виникнення рефлексивних процесів у морально-правовій свідомості. Саме це утворення дозволяє дитині не лише сприймати навколишній світ, але й знати, що вона відчуває, спостерігає, пізнає. У свідомості молодшого школяра відбувається конкретизація уявлень про себе, свою значущість, свої соціальні ролі, виокремлюються уявлення про характер стосунків з оточенням, усвідомлюється здатність до співробітництва з іншими, що заснована на дотриманні морально-правових норм і правил [7, с.86].

У нашому дослідженні правову культуру молодшого школяра тлумачимо як поліфункціональне особистісне утворення, яке народжується внаслідок формування основ

правосвідомості та навичок саморегуляції правової поведінки на основі ціннісно-мотиваційного ставлення до суспільних норм життя. Компонентами правової культури вважаємо когнітивно-знаннєвий, мотиваційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний (див. рис. 1).

Рис.1. Структурно-компонентний склад правової культури молодшого школяра

Зокрема, когнітивно-знаннєвий компонент правової культури передбачає формування у молодших школярів уявлень про права і обов'язки, тобто тієї основи, на якій відбувається виховання правової культури у дітей. Знання ними своїх прав і обов'язків розширює можливості їх реалізації, зокрема й у власних інтересах. Право є безумовною системою цінностей. Правове становлення дитини розпочинається тоді, коли вона виявляється здатною усвідомлювати і вирішувати правові проблеми. Спочатку право – це спосіб спільної регуляції стосунків дитини з дорослим, у процесі розвитку воно стає внутрішнім і починає виконувати свої специфічні функції. Воно є соціальним за природою, але в той же час і культурним, і це одне з джерел його розвитку. Право – це спосіб саморегуляції і спосіб упорядкування міжособистісних стосунків, в основі яких лежать уявлення про цінності. Право – це не просто спосіб соціальної регуляції і саморегуляції, а швидше спосіб культурної і особистісної саморегуляції.

Обов'язок – перша форма вияву права в процесі формування правової свідомості. Обов'язку властива форма раціоналізації, хоча він переживається і як почуття, і як вияв вольового рішення. Поряд з обов'язком формується інший правовий мотив – мотив гуманного ставлення до оточуючих. Обов'язок і гуманізм – це єдність добра й усвідомленої необхідності підкорятися правовому закону. Усвідомлення необхідності поводити себе правовідповідно, переживати почуття обов'язку, гуманності означає формування потреби у правовій діяльності.

У процесі пошуково-експериментальної роботи ми вивчали стан сформованості уявлень молодших школярів про права і обов'язки. З цією метою був розроблений опитувальник «Абетка моїх прав і обов'язків». Детальний аналіз відповідей молодших школярів засвідчує, що не всі учні правильно відповіли на запитання, які вимагають загальноправових знань. Так, з 346 учнів СЗОШ № 4, 5, 15 м. Вінниці 63% не мають чіткого уявлення про свої права, 29% – не мають чіткого уявлення про свої обов'язки. У відповідях про свої права учні не називають їх повний перелік, що зумовлено, насамперед, їх необізнаністю. Цікавим є, на нашу думку, декларування учнями бажаних прав (наприклад, права на почуття, на мрійливість, на дружбу тощо). Значна частина учнів (31%) не здатна чітко розділити права і обов'язки, відносячи обов'язки до своїх прав і навпаки.

У процесі дослідження нас цікавило питання, як учні розуміють закон. З цією метою було використано опитувальник «Я і закон». Велика частка учнів (67%) розуміє закон як

сукупність правил, які повинна поважати і дотримуватись людина; а 33% учнів – як засіб обмеження діяльності, засторога від здійснення поганих вчинків, як засіб покарання; 49% учнів сприймає повагу до закону як засіб безпеки життя, порядку і спокою людей; а 51% – як уникнення покарання, ув'язнення, штрафних санкцій. Більшість опитаних школярів справедливим наслідком неповаги до закону вважає покарання. У деяких відповідях карбується страх «вирости поганими людьми». Отже, діти молодшого шкільного віку поки що розуміють закон доволі формально і схематично, не розуміють його ціннісного значення для людства. Поняття «закон» поки не увійшло в систему особистісних цінностей школярів і сприймається як щось зовнішнє і вороже.

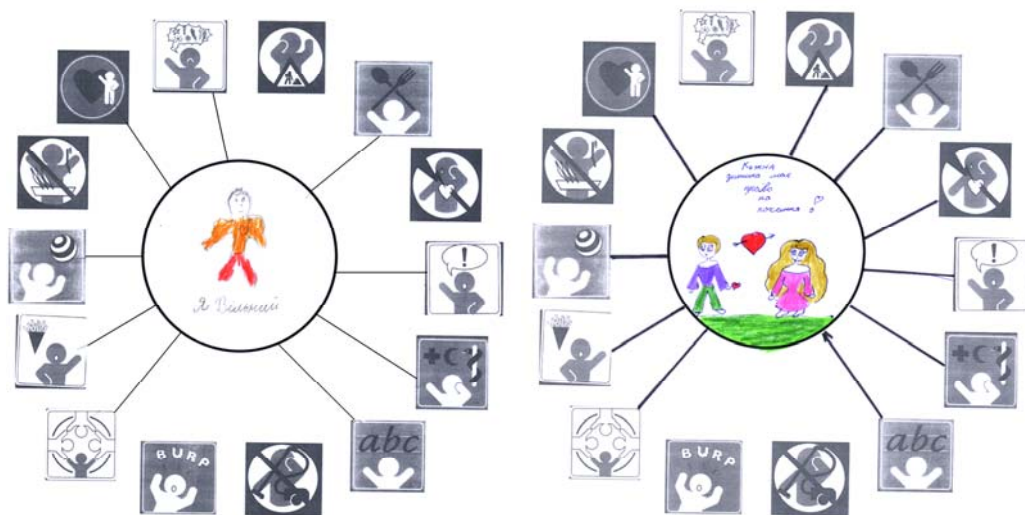
Ми виокремили наступні критерії сформованості дитячих уявлень про права і обов'язки:

- обсяг правових знань;
- глибина рефлексивної реакції на коло своїх прав і обов'язків;
- здатність до творчої інтерпретації правових норм;
- проєктивна готовність до правового вчинку.

На основі зазначених критеріїв нами були виявлені три рівні сформованості уявлень молодших школярів про права і обов'язки: індіферентний – 25%; схематично-понятійний – 42%; ціннісно-рефлексивний – 33%. Так, учні з індіферентним рівнем не розуміють правових понять, не мають жодного уявлення про них. Учні із схематично-понятійним рівнем характеризуються поверхневим знанням таких понять, які ще достатньо не усвідомлені. Учня з ціннісно-рефлексивним рівнем притаманне усвідомлене розуміння понять, які увійшли в систему особистісних цінностей.

Проведене нами дослідження свідчить про певну формалізованість засвоєння учнями своїх прав, у них немає чіткого поділу між правами і обов'язками, тобто відбувається взаємозаміна; закон (як система права) сприймається як обмеження діяльності, як засіб покарання тощо.

З метою поглиблення уявлень молодших школярів про права і обов'язки та переходу їх на особистісно-ціннісний рівень нами був розроблений опитувальник на ціннісно-рефлексивній основі «Я у правовому колі», у якому учні мали за власним вибором з'єднати лініями найбільш вагомими міжнародні правові символи (право на освіту, право на медичне забезпечення, право на свободу слова, право на повноцінне харчування, право на любов і піклування, право на відпочинок, право не бути залученими до примусової праці, право не бути скривдженими) з великим колом, у якому їм потрібно було зобразити себе. Завдання було ускладнене тим, що серед правових символів були представлені спеціально сконструйовані нами і привабливі для учнів права на основі типових дитячих забаганок і примх (наприклад: дитина не повинна мити посуд; не повинна прибирати в квартирі; має право на брутальні слова; має право їсти лише гамбургери та чіпси; має право пити лише колу тощо).

Рис. 2. Зразки дитячих робіт «Я у правовому колі»

Дослідження показало, що 85% дітей добре знають свої права; вміють розрізняти права, які надані законодавством, а також забаганки та примхи, в залежність до яких людина попадає сама.

Інформативним, на наш погляд, є те, як учні малюють себе у правовому колі. Діти зображують себе по-різному: на хмарці, оточеній зірками; з крильцями за плечима; у позі мислителя; в центрі серця біля будинку та ін. Все це свідчить про глибину емоційного сприймання та внутрішнього переживання дітьми правових понять. Обрані дітьми позиції символізують їхнє відчуття свободи й радості завдяки ціннісному усвідомленню поняття «моє право». Більшість учнів чітко усвідомлюють свої права, відрізняють їх від забаганок і примх, але все ж таки не відмовляють собі у деяких, наприклад, харчуватись лише гамбургерами, чіпсами та хот-догами, не дивлячись на заборони батьків. Деякі з учнів, зображуючи себе у правовому колі, доповнюють це коло особисто створеними правами, а саме правом на кохання, правом на мрійливість, правом на дискотеку тощо. Це свідчить про здатність молодших школярів до творчої інтерпретації правових норм.

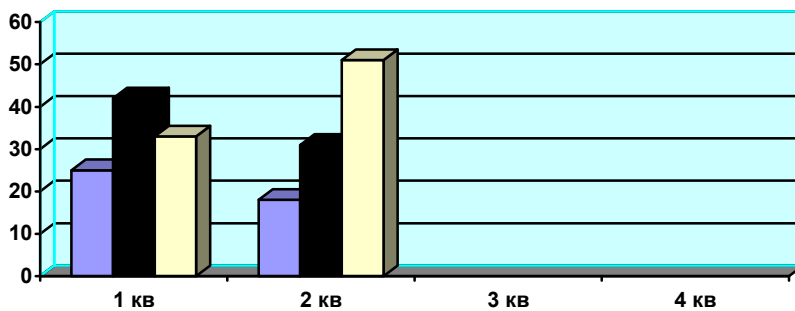
Наступний методичний прийом, спрямований на діагностику та формування уявлень про права і обов'язки молодших школярів, застосований нами, це захист учнями власного правового проекту. Школярі були розподілені на групи, кожна з яких готувалася до захисту проекту на теми: «Права та забаганки», «Мої обов'язки», «Правова абетка». Кожна група учнів досліджувала і підбирала матеріал з обраної теми, робила вирізки з періодичної преси, малювала малюнки, складала вірші тощо. Для захисту проекту учні заздалегідь колективно оформлювали плакат із зібраного матеріалу. Результати колективної проективної творчості учнів оцінювало незалежне журі, до складу якого входили шкільний психолог та соціальний педагог, представники правничих професій з числа батьків, учні старших класів. Аналіз творчих робіт учнів здійснювався гласно, на коментованій основі, що убезпечило конкурс від суб'єктивно-упереджених втручань з боку вчителів.

Рис. 3. Зразок колективного проекту «Правова абетка»

Така форма роботи викликала в учнів жвавий інтерес. Творчий підхід до виконання завдання дав змогу поглибити і розширити їхні уявлення про права і обов'язки, надав дітям можливість виразити свої почуття щодо поставлених проблем.

Підсумкове обстеження виявило позитивну динаміку формування у молодших школярів уявлень про права і обов'язки:

- -індивідуальний;
- -схематично-понятійний;
- -ціннісно-рефлексивний.

Рис.4. Динаміка формування уявлень учнів про права і обов'язки

Здійснена робота дає підстави для висновку про те, що інноватика правовиховної роботи в початковій школі забезпечена чітко окресленим культурологічним підходом до формування правосвідомості дітей на основі високих гуманістичних цінностей. Прилучення молодших школярів до правової культури повинно збагачувати їхнє емоційно-духовне життя. Правова культура має зміцнити життєву позицію, підвищити громадянську

активність, загострити почуття непримиренності до негативних явищ. Лише неформальний, ціннісно-орієнтований та творчо організований процес правового виховання дітей здатний сформувати у них основи правової культури в контексті потреб молоді демократичної України.

Література:

1. Гегель В.Ф. Философия права. – М.: Наука, 1990. – 564с.
2. Кант И. Из «Лекций по этике» // Этическая мысль. – М., 1988. – 457с.
3. Кант И. Метафизика нравов в двух частях. Метафизические начала учения о праве. – М., СПб, 1995. – Ч.1. – 387с.
4. Козюбра Н.И. Перестройка и правовое воспитание советских граждан. – К., 1989. – 345с.
5. Коцюба О. Правологія – наука третього тисячоліття, або новітня ідеологія прав, свобод і обов'язків людини // Право України. – 2003.– №8. – С. 100
6. Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. М.: Норма.- 1997. - 546 с.
7. Павелків Р.В. Психолого-педагогічні умови розвитку рефлексії в учнів початкових класів // Актуальні проблеми психології / За ред. С.Д.Максименка, Л.М. Карамушки – К., 2002. – Т.1. – Ч.5.– С. 121 – 129.
8. Семитко А.Р. Развитие правовой культуры как правовой прогресс. – Екатеринбург, 1996. – 246с.
9. Синюкова Т.В. Правовая культура // Теорія государства и права. – Саратов, 1995. – 345с.
10. Теорія держави і права // Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. та ін. – К., 1995. – 435с.
11. Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. – Т.1.: Правила та порядок: Пер. з англ. – К: Сфера, 1999. – 324с.

Целью статьи есть презентация инновационных методических подходов к формированию у младших школьников представлений о правах и обязанностях.

The aim of this article is the presentation of innovative methodological approaches in the formation of the image of laws and duty's of infant school pupils.